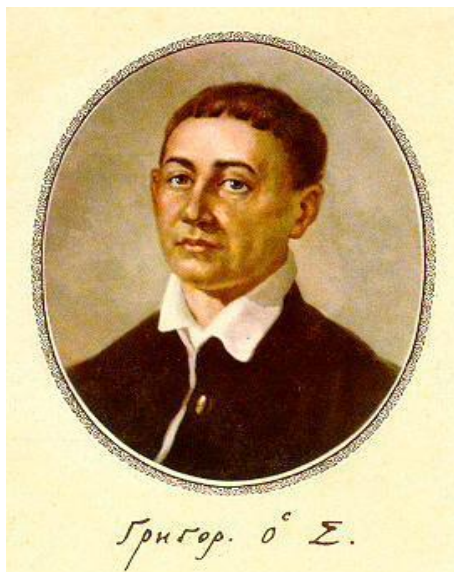

Міністерство освіти та науки України
Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Історико-філологічний факультет
Кафедра української та зарубіжної літератур

**Літературна творчість Григорія Сковороди й сучасність
(до 300-річчя від дня народження)**

Збірник наукових статей

Одеса
2022

УДК 821.161.2.09

Рекомендовано до друку Вченою радою Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (протокол № 4 від 27 жовтня 2022 року)

Редакційна колегія

Бандура Т. Й., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор

Авксентьєва Г. А., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор

Боева Е. В., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор

Рецензенти

Шевченко Т. М. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури та компаративістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Коваленко О. А. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та іноземної мов Одеського державного аграрного університету

Літературна творчість Григорія Сковороди й сучасність (до 300-річчя від дня народження) : збірн. наук. статей. Одеса : Університет Ушинського, 2022. 218 с.

© Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», 2022

«Кого спасе цей яблуневий Спас?» можна розуміти так: багато чого відбулося в нашому суспільстві, і воно наскільки змінилося, що єдиний, хто може врятувати пропащу душу та навести на шлях правди, це сам Спаситель.

Висновки. Отже, лірика Олександра Ірванця репрезентує симбіоз прийомів авангардизму, постмодернізму, втілює іронічно-саркастичне переосмислення попередніх творів окупаційної культури зі значною кількістю філософських роздумів на буденні теми, часто ігноровані, прикрашені сильними і яскравими образами, посиланнями на історичних постатей, героїв інших творів, а також чіткою паратекстуальністю, що дозволяє збагнути приховане.

Література

1. Довганюк А. Карнавалізація світу в поезії угруповання «Бу-Ба-Бу». URL : <http://ukrconf.fl.kpi.ua/wp-content/uploads/2015/11/Карнавалізація-простору-в-поезії-товариства-Бу-Ба-Бу2.pdf>.
2. Ірванець О. В. Тінь великого класика та інші вірші : поезії. Київ : Молодь, 1991. 72 с.
3. Погорелова О. Специфіка паратекстуальності лірики О. Ірванця. *Наукові записки ХНПУ ім. Г. С. Сковороди*. URL : <https://doi.org/file:///C:/Users/User/Downloads/1218-2436-1-SM.pdf>.
4. Фасоля А. Олександр Ірванець – ліричний ... іронічний... : аналіз поетичної творчості на заняттях спецкурсу. *Дивослово*. 2011. 31 жовт. С. 2–12.
5. Філоненко Н. М. Група «Бу-Ба-Бу» як явище українського літературного процесу кінця ХХ століття : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Луганськ, 2007. 192 с.

УДК: 821,161,2(091)(045)

*Світлана Скачко,
магістрант*

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ХРОНОТОП СИСТЕМИ ПЕРСОНАЖІВ РОМАНУ В. ЗЕМЛЯКА «ЛЕБЕДИНА ЗГРАЯ»

Постановка проблеми. Досліджуючи творчість українського письменника, кіносценариста та лауреата Шевченківської премії В. Земляка, не можна не вказати, що стихією митця була діалектика життєвих змін та сталості «основ життя». У середині 50-х років його твори відносили до художньо-своєрідних, так як вони мали «типові» риси так званої колгоспної прози.

Аналізуючи роман В. Земляка «Лебедина згряя», можна відзначити, що жанрово-композиційні особливості твору є досить незвичайними та самобутніми. Письменник написав його в жанрі химерної прози. В. Земляк у романі описав комічним способом трагічні події голодомору та колективізації [3, с. 8].

Роман В. Земляка має велику кількість хронотопів, серед яких варто відмітити психологічний хронотоп системи персонажів. Серед героїв роману зустрічаються як бідняки, яких залучають до колгоспів, так і багатії, колишні власники. Крім головних героїв, не менш цікавими є епізодичні персонажі, кожен з яких має свій характер та свою точку зору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Химерний роман В. Земляка неодноразово досліджувався літературознавцями. Дослідники звертали увагу на образи, які представлені в творі, хронотоп у романі, його жанрову специфіку, фольклорні мотиви, міфопоетичну систему твору. Серед науковців, які досліджували роман В. Земляка, можна виділити О. Журавську, Н. Кобилко, Н. Медвідь, Н. Пелешенко, В. Чайковську тощо.

Мета статті – проаналізувати систему персонажів роману В. Земляка «Лебедина згряя» в контексті психологічного хронотопу.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи роман В. Земляка «Лебедина згряя», науковці відмічають широке використання біблійних мотивів, алюзій, ремінісценцій, які не завжди можна помітити з першого погляду. Проте вони помітні під час аналізу художнього тексту. Аналізуючи його на різних рівнях, виникає враження, наче читач розплутує складний клубок, у якому всі нитки перемішані між собою, одна накладається на іншу та приєднує третю [7, с. 230]. Окрім цього, роман багатий на символічні образи та часопросторові відносини.

Хронотоп – культурно оброблена стійка позиція, через яку людина освоює простір топографічно об’ємного світу [2, с. 355]. Дослідник М. Бахтін інтерпретує поняття «хронотоп» так: «це певна форма відчуття часу і певне відношення його до просторового світу» [1, с. 121].

Психологічний хронотоп, який нерідко називають хронотопом персонажів, «генерує самосвідомість персонажів художнього тексту. Це суб’єктивний часопростір діючих осіб» [6, с. 391].

Розглядаючи систему персонажів, варто відмітити, що вона розподілена на дві групи: бідняків та багатіїв (колишніх власників). Бідняків, у свою чергу, об’єднували у комуни. Серед них виділяється головний герой – Явтушок Голий, який не відноситься ні до першої групи, ні до другої. Він наче стоїть між ними, не в змозі прийняти рішення, до якої з сторін примкнути.

Характеризуючи образ Явтуха, варто вказати на його жагу розбагатіти, підвищити свій статус середнього класу до більш заможнішого: «перебратись із кволих середняків до вищого майнового цензу, оскільки саме слово «середняк» викликало у Явтуха відразу» [4, с. 65]. Він шукає різноманітні засоби, як цього досягти. Так, наприклад, Явтушок намагався викупити у філософа його цапа, але то було марно. Проте чоловік не залишав спроб заволодіти цапом, це спостерігаємо в епізоді, де він підкормлював цапа-

Фабіана, сподіваючись, що так той звикне до нього та залишиться у нього. Явтуха можна назвати дещо скупю людиною, про що свідчить його поведінка на свята. Письменник вказує на те, що герой не бував у церкві або ж не заходив до кумів, так як вважав це надто затратним: «...а то вже витрати, котрих Явтушок не міг собі дозволити не так через убогість, як через скнарість» [4, с. 65]. Попри це він знаходив інші шляхи бувати на людях та безкоштовно щось перекусити. Головний герой твору любить здаватися статнішим, ніж він є насправді. Про це може свідчити цитата з твору: «Щонеділі зодягав сорочку-вишиванку, поверх неї чорну касторову камізельку – єдине, що дісталось йому свого часу з панського гардероба... вдаючи з себе бозна-якого хазяїна» [4, с. 65-66].

Ще однією рисою характеру Явтушка можна вважати його невпевненість у собі. Це проявляється у декількох аспектах. Так, наприклад, він увесь час ревнує свою дружину Прісію до сусідів – братів Соколюків, «...невигойна ненависть палахкотіла до Соколюків у волохатих грудях Явтуха, запало йому в голову, що мали вони поперемінно обидва великий інтерес до Прісі, а Прісія до них, також поперемінно...» [4, с. 40]. Чоловік навіть вважав, що троє чи четверо з його дітей насправді зовсім і не його, бо занадто вже схожі на тих братів: «Її хлопчиків, яких більшало у подвір'ї, Явтушок знаходив аж занадто несхожими на себе, все частіше у ньому прокидалася гнітюча підозра, яку він тамував у собі з великим умінням, чекаючи нагоди помститися Соколюкам за хлопчиків смертельно...» [4, с. 66]. Чоловік відчував такі ревності стосовно цього, що при кожній нагоді бив свою жінку, і вона завжди ходила у синцях: «Явтух такий, що може і бабахнути межі очі рідній дружині, у блаженському тілі дух живе злостивий та непокірний» [4, с. 89]. Він наче намагався змагатися з братами, підтвердженням цьому є епізод в експозиції твору: «Явтушок зліз, розім'яв тіло, і навіщось також подерся на свою заяловілу грушу, теж спасівчанку, й заходився трусити її спересердя» [4, с. 41]. Крім того, соромився Явтух нижньої частини свого тіла бо: «... ноги були потріскані й вічно червоні, як у

підвареного рачка...» [4, с. 66], «... Данько всівся проти нього, намагався не помічати його ніг... аж поки це оприкріло Явтушкові, він хвацько, майже потатарськи підібгав під себе свої осоружні ноги» [4, с. 43]. Можливо, чоловік трохи комплексував через свою зовнішність, бо «собою він був невеличкий, волохатий, як пирій на його полі під Чупринками, біловусий, а ще нагадаємо – червонорукій та червононогий, як підварений рачок, – то все від злоби на Соколюків, яку він тамував у собі цілі роки» [4, с. 41]. Інша річ його дружина Пріся – «гарна, пругка, журна, пахло від неї жнивом» [4, с. 41].

Явтушку також притаманна деяка підлість, це простежується у його діях стосовно братів Соколюків та його реакції на їхній арешт: «...Явтух стояв біля воріт із розбитою до крові сідницею, посміхався лукаво, але незлобливо...» [4, с. 51]; «Явтух не став пояснювати, лишень посміхався зухвало в білі ячмінні вуса, що звисали не так похнюплено, як раніше» [4, с. 51]; «... й хитро посміхається у свої запідлілі вуса, що звисають, як два немічні колоски з одної соломини» [4, с. 55].

Щодо образу Явтуха, з першого погляду, може здатися, що він справжній злодій: б'є дружину, доносить на сусідів, радіє з їхнього арешту тощо, проте не такий вже він і злодій. Цей герой просто хотів кращого життя, власного щастя. Явтушок прагнув до кращого одягу, смачної їжі. Також слід додати, що в нього велика родина, котру треба годувати, а грошей не так вже і багато. Він прагнув до так званих «вавилонських» вершин. Його можна назвати людиною цілеспрямованою, яку на той час недолюбливали.

Таким Явтушок зображується на початку роману, проте у розвитку подій простежуються певні зміни у його характері. На зміни Явтушка вплинув хронотоп дороги. Відомо, що дорога має особливість зближувати людей. Так сталося з головним героєм. Якщо на початку твору його стосунки з дружиною не можна назвати теплими, то з часом це змінюється: «Підійшов до Прісі, поцілував легенько з дороги у теплі коси. Любив її в дорозі, як ніколи. Дивна особливість дороги» [4, с. 249]. Хронотоп дороги у романі В. Земляка пов'язаний також і з пошуком так званої «землі обіцяної». Він

ставить героя у ситуацію, де тому потрібно вийти із звичного середовища та «виводить» його на широку дорогу [5]. В подорожі Явтуха з родиною можна простежити біблійний мотив. У той момент, коли Явтушок бере на себе роль проводиря для своєї родини, він дуже схожий на біблійного Мойсея, який свого часу також вів свій народ у пошуках кращої землі, «останні кілометри наче сон, уже підсвідомо йдемо та йдемо за Явтушком, ніби так буде вічно, – вищатиме перед нами переселенський візок і гнатиме нас хтозна-куди» [4, с. 262]. Так само і Явтух вважав Зелені Млини тим місцем, де він і його сім'я зможуть жити у достатку. Можна помітити, що довга дорога певною мірою впливає на нього та на його рідних, на їхні характери та стосунки.

Неможливо встановити часові межі подорожі головного героя, однак їх можна простежити за допомогою послідовності подій, які відбувалися з ним. У творі «реальний час розширюється разом із психологічним, а отже, і хронотоп дороги в романі пов'язаний із психологічним простором персонажа» [5]. Під час подорожі Явтух усвідомлює та переосмислює багато істин: «повечеряв, подякував, сказав, що є там якась роз'яснення про середняка, а він-бо ходив вічно у середняках, тому-то нині такий герой, що ні наглядись на нього, ні описати...» [4, с. 280]. Так, спостерігаємо зміни його дій та характеру: в експозиції роману він терпіти не міг слово «середняк», проте в розв'язці твору сам говорить про себе так. Окрім цього, помітні певні зміни у його відношенні до діток та Прісі: «Явтушок скорчився, плакав, обступлений дітками...» [4, с. 227], також можна побачити, як змінилися його відносини з дружиною: «Явтушок благав Прісію не забувати його, чекати до самої смерті. Пріся клялася чоловікові у великій любові й відданості...» [4, с. 227].

Не менш цікавим персонажем твору вважається Мальва Кожушна. Вона у романі зображена, як душа Вавилону: «оте гарне диво – Мальва Кожушна, що ось уже котрий годок ніби й безклопітно літає собі над Вавилонським світом, бунтуючи душі багатьох чоловіків» [4, с. 92]. На початку твору героїня постає, як особа легковажна, звідси ж виходить і натяк

про неї, як про «Вавилонську блудницю» [7, с. 234]. Мальва – дівчина яскрава, впевнена у собі. Вона дещо мрійлива, так як «вабили Мальву невідомі світи» [4, с. 11]. Вона вмiла себе показати з кращого боку та видно, що пильно стежила за своєю зовнішністю, «хоча й була не така вже висока на зріст, та вмiла піднімати себе на каблучках, коли в тому виникала потреба» [4, с. 11]. Вона – дівчина дуже гарна, ефектна: «очі у неї якісь незвичайні, синюші й глибокі, мов Андріянові криниці, хода наче виміряна – то вже суто жіноче надбання» [4, с. 11].

У романі наявні певні «граничні ситуації», які впливають на зміни у характері Мальви. Взагалі її життя можна умовно поділити на декілька періодів: до заміжжя з Андріяном та після його смерті, її зустріч із Володею та її життя після його смерті. До заміжжя дівчина «вигойдувалася над урвищем з усіма, хто полюбляв це романтичне місце і урвища під ним не страхався...» [4, с. 8]. У неї не було ніяких турбот, вона весела, молода, красива дівчина. Під час її життя з Андріяном вона нічого не потребувала. Чоловік намагався дати їй усе найкраще, «не давав волоску впасти з її голови, хоч у другій половині хати їхнє подружжя вперто не визнавали» [4, с. 9]. Він її дуже кохав, «носив свою Мальвочку на руках, не давав узятися їй за студену воду...» [4, с. 9]. Проте Мальва не цiнувала того, що мала та зрадила Андріяну з Даньком Соколюком, чим порушила негласний закон Вавилону про вічну вірність: «...у Вавилоні ж особа звільнена від цього, ... має надію обрати собі нового товариша, вигойдати собі на вавилонській гойдалці нову любов...» [4, с. 19]. Після смерті чоловіка їй було тяжко, довелося покинути родину чоловіка, прихопивши з собою лише коника. Тут вона вперше проходить через життєві труднощі. Куди ж податися? Як жити далі? Певною межевою ситуацією в житті жінки є зустріч з Володею-сироваром. Саме Володю можна вважати її справжнім коханням, у чому вона навіть сама зізналася Синиці. Дуже тяжко вона переживає смерть коханого. Письменник описує похорони Володі. Він не робить акцент на обрядах, як це було із старою Соколючкою, а навпаки звертає більше уваги на внутрішній стан

людей: «Всю дорогу один із вавилонських возів крався за комунівською валкою, він то відставав у якомусь ваганні й щезав у пільмі, то знову виринав із ночі й торохтів зовсім поруч, тоді теплим плечем Мальва горнулася до Клима Синиці, ніби шукаючи захисту й порятунку. Той віз немовби котився через її душу, аж доки на роздоріжжі доріг не повернув на Вавилон» [4, с. 124]. Зі смертю Володі письменник ніби підводить підсумки першого етапу життя дівчини: «коли вмирає поет, то з ним умирає і те, чого інші негодні побачити» [4, с. 124]. Після смерті поета простежуються її душевні переживання: «Мальва ніби живе над богами, сповнена смутку і якогось душевного очищення. У міру того, як згасали паркові заграви, боги виступали зі своїх потайниць у всій своїй наготі, візантійській досконалості, а заодно й обезчещеності, що заподіяло їм часом та людьми. Жодної цілої душі, майже всі покалічені, та навіть у каліцтві своїм вони все ще зберігали в собі гордість і непоборність духу» [4, с. 125].

Дослідниця Н. Пелешенко розкриває образ Мальви Кожушної з точки зору біблійних мотивів. Розглядаючи її гріхи, дослідниця підводить до думки, що: «З одного боку, Мальва – уособлення Вавилона, у якому не було помітно «великого прагнення до комуні» [4, с. 97], яка є ідеологічно викривленою щодо позиції нової влади, тобто вона – Велика розпусниця з точки зору комунарів. Але пізніше вона – вже Вавилонська блудниця з позиції українських господарів, які саботують утворення колгоспів і утвердження радянського ладу. Дівчина стає для них Великою Розпусницею, тобто Вавилоном радянським» [7, с. 234]. З цього можна зробити висновок, що порівняння героїні з Великою Вавилонською Розпутницею наче передвіщає її подальшу долю, втрату її сина та її статус вдови. Дослідниця Н. Пелешенко з цього приводу зазначає: «...на образ Мальви Кожушної накладаються моделі, пов'язані з Богородичною лінією, і навіть ширше, постатями апокаліптичних матерів» [7, с. 234]. Таке порівняння вона дає, виходячи з епізоду, в якому описано арешт Мальви, коли лише її син ціною власного життя намагався врятувати матір. Тут Н. Пелешенко створює

паралель між образами Мальви та Богородиці, яка колись також відчайдушно намагалася врятувати свого сина від страшної долі.

Незважаючи на здавалося б легковажний характер героїні, вона могла б бути гарною матір'ю. Про це свідчить епізод роману, де після бунту героїня голосила, наче передчуваючи загибель своєї дитини у майбутньому, так як «...то ридало в ній ще не народжене дитя» [4, с. 228], та свідком чого вона власне і стане наприкінці твору. В момент коли її перевозили гестапівці, вона неначе відчула на дотик оту саму кулю та навіть розгледіла вбивцю своєї дитини, єдиної людини, яка пожертвувала собою заради неї. Тут до речі знову Н. Пелешенко проводить порівняння між Мальвою та Богородицею: «Цей епізод також накладається на той самий євангельський сюжет стояння Матері під розп'яттям сина. Мальва під йорданським хрестом також нагадує іконографічну Богородицю з немовлям, що намагається відвернути страшну і неминучу долю її сина, міцно пригорнувши до себе» [7, с. 237].

Отже, образ Мальви розвивається протягом твору. Спершу це – молода дружина Андріяна Валаха, згодом – поета Володі, коханка Данька Соколюка, предмет поклоніння Журби, захоплення Леля Лельковича й самого філософа Фабіяна та ще декількох чоловіків, і зрештою, сива, але так само красива жінка-покорителька сердець наприкінці роману.

Висновки. Отже, психологічний хронотоп допомагає читачеві більш детально заглибитися у внутрішній світ персонажів, зрозуміти їх. Цей вид хронотопу уособлює кожного героя, дозволяє проаналізувати їхні вчинки під іншим кутом або пояснює їхню причину (як наприклад, з Явтушком та його відношенням до братів Соколюків). Психологічний хронотоп у романі репрезентується через опис зовнішності героїв (прикладом є образ Мальви Кожушної), діалого-монологічне мовлення та психологічно вмотивовану поведінку персонажів.

Література

1. Бахтин М.М. *Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике. Эстетика словесного творчества.* Москва : Искусство, 1976. 290 с.
2. Бахтин М.М. *Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике. Литературно-критические статьи.* Москва : Искусство, 1986. С. 234-407.
3. Журавська О. В. Дихотомія «Реального» й «Ірреального» хронотопу як категоріальна жанрова ознака українського химерного роману 2-ї половини ХХ ст.: дисертація. Київ : 2018. 218 с.
4. Земляк В. С. *Лебедина згряя. Зелені Млини.* Київ : Рад. письменник, 1977. 624 с.
5. Романтична домінанта образу дороги в діалогії Василя Земляка «Лебедина згряя» та «Зелені млини». *Література:* URL: https://revolution.allbest.ru/literature/00804552_0.html (дата звернення: 01.11.2022).
6. Коркішко В. О. Часопростір як формотворча категорія художнього тексту. *Актуальні проблеми слов'янської філології.* 2010. Вип. № 23. С. 388-395.
7. Пелешенко Н. І. Мальва Кожушна: Велика Розпусниця, Прощена Грішниця, Богоматір... Видавничий дім «Києво-Могилянська академія»: *Слово, яке тебе обирає: Зб. на пошану професора Володимира Моренця.* До 60-річчя від дня народження. 2013. С. 230-244.

УДК: 94-029:32(477)''2019/2022''(045)

Інна Мисенко,
магістрантка
історико-філологічного факультету
Університету Ушинського
Науковий керівник – канд. іст. наук, доц.
В. М. Чумак